371.011
Я86

1657/—

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМ. М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ЯСЯКЕВИЧ ГРАЖИНА ЯНІВНА

ФОРМУВАННЯ ГУМАННОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАНАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

13.00.01. - теорія та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

УДПУ ім. М. П. Драгоманова

Київ - 1997

НБ НПУ

100196696

Ч421.053

Дисертація є рукописом

Робота виконана в Українському державному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор КАПСЬКА Алла Йосипівна

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор ВОЛОШИНА Ніла Йосипівна

- кандидат педагогічних наук, доцент ШПАК Вікторія Іванівна

Провідна установа - Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України

Захист дисертації відбудеться "5" квітня 1997 року о "14[30]" годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.01.33.08. для захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук при Українському державному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова /252030, м. КИЇВ-33, вул.Пирогова,9 /.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського державного педагогічного університеті імені М.П.Дрогоманова.

Автореферат розіслано "4" травня 1997р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради — Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний етап історичного розвитку Польщі характеризується істотними змінами в житті її народу, оновленням багатьох сфер діяльності кожної особистості, переоцінкою та утвердженням у свідомості нації нових світоглядних орієнтацій. В умовах створення нового змісту освіти Польщі дедалі визначальнішою стає потреба реалізації ідеї Закону про освіту, спрямованої на поглиблення інтегрованого навчання та гуманізацію виховного процесу.

Оскільки виховання опирається на систему людських цінностей, гуманність цілей і завдань , то школи Польщі в даний час перебувають в складних умовах: нові цінності повністю ще не створені, а деякі старі перестали існувати. Але на озброєнні польських вчителів залишаються загальнолюдські цінності - доброта, милосердя, сердечність, щирість, правдивість. Саме ці якості лежать в основі виховання молодших школярів.

Глибокі дослідження А.Т.Ковальова, О.В.Киричука, А.Н.Ликіної та інших дозволяють стверджувати, що вік молодших школярів є оптимальним для розвитку потреб особистості, формування її духовного рівня, морального становлення у процесі навчання і виховання.

Переорієнтація виховної роботи з молодшими школярами на загальнолюдські ідеали в останні роки стала домінуючим завданням учителів, батьків, громадськості. Це в свою чергу потребувало від педагогів збереження коренів високої людської моралі, звернення до національної культури і літератури, пошуку нових форм виховної роботи.

З огляду на назрілу проблему гуманізації шкільної освіти в Польщі, певних змін повинна зазнавати сьогодні і така важлива ділянка, як виховання школярів, в структурі якого особливе місце посідають різні види мистецтв і зокрема художня література.

Цілеспрямоване використання художньої літератури у багатогранному виховному процесі здатне надати неоціненну допомогу у формуванні гуманних якостей школярів, оскільки в художніх творах порушуються проблеми соціальні, етичні, естетичні, тощо. Тому саме література, на основі якої проектуються різноманітні форми позанавчальної діяльності, зображаючи світ людства, сприяє усвідомленню моральних цінностей особистості, збагачує досвідом взаємостосунки людей, розумінням людських характерів і є неповторно важливим засобом формування життєвих морально-етичних установок особистості учня.

Важливим у цьому процесі є визначення напрямків і форм позанавчальної роботи, які мали б сприяти формуванню гуманних якостей молодших школярів, оскільки саме в цьому віці закладаються свідоме сприйняття, оцінка моральних якостей і гуманна поведінка.

Окремі аспекти проблеми висвітлені у працях Б.С.Кобзаря, Н.А.Бечеги, С.В.Куравіна, Ю.І.Рубіної, Б.П.Юсова, що дозволило виявити шляхи формування гуманних відносин і на основі цього визначити форми практичної діяльності молодших школярів. А в дослідженнях Т.В.Самсонової, К.В.Гавриловець, В.О.Коротєєвої розкриваються шляхи і засоби практичної реалізації проблеми. Особливу увагу привертають дисертаційні дослідження О.С.Богданової, Л.П.Нестеренко, Л.В.Руднєвої та інших, які присвячені проблемі гуманних сто-

сунків молодших школярів як на уроках, так і в позанавчальній діяльності при використанні різних видів мистецтв.

У польській педагогічній науці проблема виховання молодших школярів досліджувалася за кількома напрямками: психологія розвитку молодшого школяра /Я.Волошинова, Я.Калета, М.Лобоцький/, визначення мети та ідеалу виховання /Х.Мушинський, В.Помикало, М.Козакєвич/, шляхи і засоби естетичного виховання /Я.Войнар, В.Суходольський/, особливості фізичного виховання /З.Бировська, В.Янковський, М.Пжигодінська/, виховання засобами мистецтв /Я.Девей, Я.Рискін/, формування ціннісних орієнтацій /М.Кренпець, С.Руцинський/, індивідуальне виховання /Я.Данецький, А.Камінський, В.Церковський/. Що стосується дослідження проблеми гуманного виховання, то особливий інтерес викликають праці А.Брукмейєра, С.Михайловського, Д.Наконечної С.Наласковського, Дж. Ритков"яка, С.Руцинського та ін.

Польська педагогічна наука, відводячи позанавчальній роботі важливу роль у формуванні гуманної особистості /розкриття її психологічних основ, взаємозв"язку особистісної і соціальної установок, виявлення основних закономірностей їх розвитку/, залишила ряд білих плям щодо розкриття наукових основ організації практичної діяльності школярів при включенні їх саме в художньо-творчу діяльність, побудовану на базі художньої літератури.

Вибір саме цього аспекту дослідження зумовлений тим, що через нові форми роботи, сучасну польську літературу по-новому осмислюються моральні поняття, при цьому інтереси особистості домінують у суб"єкт-суб"єктивних стосунках, а різні ситуації, позиції, висвітлені у творах, стають зразком при виборі власної позиції і поведінки.

Таким чином, **актуальність теми** зумовлена суспільною потребою, необхідністю оновлення змісту і форм в системі виховання польських школярів та недостатньою розробкою проблеми формування гуманного ставлення молодших школярів у позанавчальній діяльності.

Об"єкт дослідження - процес формування гуманного ставлення молодших школярів як особистісного утворення.

Предмет дослідження - педагогічні умови формування гуманного ставлення молодших школярів у позанавчальній діяльності.

Мета дослідження полягає в науковому обгрунтуванні сутності, структури і змісту системи формування у молодших школярів гуманного ставлення до інших і виявленні оптимальних педагогічних умов розвитку їх гуманних якостей у позанавчальній діяльності.

В основу дослідження було покладено припущення про те, що формування гуманного ставлення молодших школярів до інших буде більш успішним, якщо:

1/ забезпечується засвоєння молодшими школярами сутності гуманних понять;

2/ створюються соціально-педагогічні умови для проявлення учнями гуманних якостей;

3/ виховна діяльність моделюється з використанням різноманітних форм позанавчальної роботи, яка базується на різноманітному матеріалі художньої літератури;

4/ забезпечується позитивний емоційний фон виховних заходів. Для досягнення поставленої мети і перевірки робочої гіпотези необхідно було розв"язати такі **завдання:**

1/ проаналізувати стан проблеми в теоретичних розробках і педагогічній практиці Польщі і виявити системоутворюючий фактор формування гуманного ставлення молодших школярів;

2/ розкрити сутність і структуру процесу формування у молодш их школярів гуманних якостей;

3/ розкрити особливості формування гуманного ставлення учнів 1-3 класів і динаміку розвитку їх гуманних якостей;

4/ теоретично обгрунтувати та експеременталь но перевірити систему позанавчальної діяльності молодших школярів по формуванню гуманного ставлення до інших, змодельовану на зразках художньої літератури.

Теоретичною основою дослідження є Закон про освіту Польщі, програма "Реформа освіти у Польщі"/80-90 р.р./; педагогічні ідеї про предметно-перетворюючу і навчально-пізнавальну діяльність школярів, закономірності розвитку індивідуальності і формування особистості і зокрема гуманістичного ставлення особистості /Л.І.Борисевич, К.В.Гавриловець, О.В.Киричук, В.Помикало/, положення про соціальний характер художньої літератури /Я.Наласковський, Д.Наконечна, З.Петрасінський, А.С.Макаренко/ і її вплив на формування моральних якостей учнів /Н.Й.Волошина, Л.С.Виютський, А.Й.Капська, Г.Н.Ткачук/.

Для вирішення поставлених завдань застосовувались **методи дослідження:**

1. **Теоретичні**: аналіз психолого-педагогічної, філософської та методичної літератури по темі дослідження; аналіз програм, шкільних планів і теоретичне узагальнення педагогічного досвіду.

2.**Емпіричні**: констатуючий, формуючий експеримент, спостереження, анкетування, бесіди з учнями і вчителями, кількісний і якісний аналіз експеременталь них, контрольних показників.

Наукова новизна дисертації полягає в теоретико-експериментальному обгрунтуванні сутності системоутворюючих факторів /позанавчальна діяльність і художня література/, що активізують розвиток гуманного ставлення молодших школярів; у розкритті особливостей змісту і структури позанавчальної роботи, спрямованої на розвиток гуманного ставлення та шляхів керування нею на основі діяльнісного підходу; розробці критеріїв сформованності готовності молодших школярів до виявлення гуманного ставлення /наявність емоційного інтересу до гуманних якостей, знання суті понять, наявність позитивної мотивації, прояву гуманних якостей в структурі ставлення до інших/ та визначено рівні сформованості /низький - репродуктивний, середній - усвідомлений, високий - творчий/.

Теоретичне значення дослідження полягає у конкретизації змісту понять "гуманні якості", "гуманне ставлення" щодо виховного процесу в початкових класах і в обгрунтуванні гуманістичного спрямування змісту і форм виховної роботи, змодельованої на основі художньої літератури.

Практичне значення дослідження полягає у визначенні змісту і розробці організаційно-методичної системи формування у школярів гуманного ставлення до інших у позанавчальній роботі в початковій польській школі, на факультативах та в опікунсько-виховних закладах. Результати дослідження можна використати у практичній діяльності вихователів, організаторів

позанавчальної роботи, на курсах перепідготовки вчителів з проблем виховання учнів.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується теоретичною обгрунтованістю вихідних положень, широтою аналізу теоретичних джерел, кількісним і якісним аналізом емпіричних даних, використанням комплексу взаємодоповнюючих методів, адекватних об"єкту, предмету та завданням.

Апробація і впровадження результатів здійснювалась під час експерементальної роботи в школах Польщі /м.Пулав, Куров, Михаловськ/, фрагментарно в с.Маркушов, Клод /Любельського воєводства/ та школі-гімназії №33 /м.Київ/; шляхом публікації матеріалів, у яких відображено основні теоретичні і практичні положення дисертації; виступів на міжнародних конференціях /Словакія - 1996 р., Київ - 1997 р./, на наукових конференціях в Українському державному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова при кафедрі соціальної педагогіки /1996, 1997рр./, на конференціях і семінарах у регіональному інституті удосконалення вчителів /м.Любельськ - 1995, 1997 рр./.

На захист виносяться положення:

1/ гуманне ставлення як особистісне утворення, що характеризується виявленням доброзичливості, співчуття, милосердя, турботи і поваги, може бути сформоване шляхом включення дітей у спроектовану чи реяльну діяльність;

2/ позанавчальна виховна робота по формуванню гуманного ставлення має певні характерологічні ознаки, а саме: наявність системоутворюючих факторів /виховна діяльність і художня література/, відносну нестандартність модельованих форм, спрямованих на розвиток гуманного ставлення, поєд-

нання у структурі формування гуманного ставлення ігрових і реальних ситуацій; оптимальність впливу на розвиток гуманних якостей школяра шляхом пробудження інтересу до них, ставлення, та мотивів у реальній життєдіяльності;

3/ гуманні ставлення можуть виявлятися лише за умови сформованості гуманних якостей особостості молодшого школяра, які оцінюються за визначеними показниками: наявність емоційного інтересу, знань сутності понять, позитивної мотивації та прояву гуманних якостей в реальній діяльності.

Структура роботи: дисертація складається із вступу, двох розділів, загальних висновків і бібліографії.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтована актуальність проблеми, визначено об"єкт, предмет, мету і гіпотезу, сформульовано завдання і положення, що виносяться на захист; визначено теоретичне і практичне значення здобутих результатів.

У першому розділі - "Теоретичні основи формування гуманного ставлення учнів початкових класів" - висвітлено відображення досліджуваної проблеми в психолого-педагогічній, та філософській методичній літературі, аналізується стан і особливості формування гуманного ставлення у шкільній практиці, стан готовності учнів до виявлення гуманних відносин. Цей розділ представляє основну теоретичну частину дисертації.

В дослідженні підкреслюється, що проблема формування гуманного ставлення, гуманних відносин - предмет уваги багатьох наук. У філософії гуманність розглядається, як якість людини, зумовлена моральними нормами і цінностями і пред-

ставлена у свідомості співчуттям і співпереживанням і реалізується в активній співучасті, симпатії. Це поняття тотожне і в етиці, і в педагогіці. Стосовно педагогічного аспекту, то ми вважаємо за потрібне відзначити, що в основі гуманного виховання лежать надзвичайно важливі принципи: людське життя - найбільша цінність у світі; недопустимо використовувати чуже життя для вирішення своїх проблем; інша людина, її благо повинні **бути** метою нашої діяльності.

Узагальнюючи пріоритетні ідеї науковців щодо вивчення поставленої проблеми /Л.І.Божович, В.І.Грабекіс, Г.Я.Жирська, О.В.Киричук, В.А.Киричок, І.С.Мар"єнко, В.О.Сухомлинський/, можна дійти висновку, що гуманність розкривається ними як узагальнене поняття доброти, безкорисливості, милосердя, альтруїзму, тощо.

Таким чином, ми розглядаємо поняття "гуманні ставлення", виходячи з таких позицій:

- гуманне ставлення в широкому розумінні - це особлива якість особистості і характеризується постійним виявленням свідомої доброзичливості, милосердя, нетерпимості до байдужості, жорстокості;

- у більш вузькому розумінні - гуманне ставлення - це бути співчутливим, "жити життям іншої людини";

- це бажання творити добро.

"Гуманні якості" використовуються нами, як ознаки, властивості, риси людини, які проявляються в гуманному ставленні.

Педагогічний підхід до проблеми передбачає зосередження уваги на моральних якостях, на які можна було б спиратися формуючи і розвиваючи в учнів гуманне ставлення до інших.

Водночас було проведено анкетування вчителів 1-3 класів. Їм пропонували відповісти на такі запитання:

- Останнім часом у Польщі активізувались дискусії щодо проблем гуманного виховання школярів. Чому це так важливо для людей взагалі і для педагога зокрема?

- Що необхідно зробити у цьому плані в першу чергу?

- Які аспекти цієї проблеми потребують корекції і якої?

В результаті нами було зроблено такі висновки:

1. Необхідно перетворити процес засвоєння знань, умінь і навичок у приємну, цікаву і реально необхідну справу для кожного школяра шляхом включення його у творчий процес.

2. Необхідно допомагати учням поступово і цілеспрямовано просуватися від пізнання мотивів вчинків, діяльності героїв твору до самопізнання, самореалізації, самоствердження.

3. Зосередити увагу дитини на проблемі гуманної культури в широкому і в вузькому розумінні цього слова як на одному із домінантів у моральному самовихованні, самореалізації.

4. Для становлення гуманної особистості школяра необхідна самостійна система позанавчальної виховної діяльності, для якої притаманні такі ознаки: керованість, цілеспрямованість, особливий зміст, своєрідні форми і види діяльності дітей.

При цьому, на нашу думку, оптимальна реалізація цих завдань можлива за умови обов"язкового діагностування за певними критеріями, що дозволить одержати інформацію про результативність діяльності дітей. В даній моделі мотивація діяльності виходить на перше місце. З цією метою учні включалися у спеціально змодельовану структуру діяльності, в якій проявлялися наявні гуманні якості.

Одержані результати свідчать, що вмотивована діяльність, спрямована на проявлення гуманних якостей у ставленні до інших, на вихідному етапі експерименту мала такі рівні:

- перші класи: на Вр - 13%, на Ср - 48,4%, на Нр - 39,6% учнів;

- другі класи: на Вр - 16,9%, на Ср - 49,3%, на Нр - 33,8% учнів;

- треті класи: на Вр - 18,2%, на Ср - 43,4%, на Нр - 28,4% учнів.

Привертає увагу той факт, що на низькому рівні сформованості свідомої мотивації гуманного ставлення знаходиться третина молодших школярів.

Важливим свідченням якості виховної роботи по формуванню гуманного ставлення відносин були результати аналізу програм позанавчальної роботи, гуртків, факультативів, тощо. В польських школах кожен учень має за власним вибором відвідувати після уроків одне, а в деяких школах і два заняття, де реалізуються його інтереси і потреби.

Анкетування, бесіди, вивчення досвіду роботи вчителів дозволяють стверджувати, що головним методом виховання гуманного ставлення і їх розвитку є діяльнісний підхід, за умови функціонування якого найбільш повно проявляються такі особистісні якості школяра:

- доброта, співпереживання, чутливість, уважність до ровесників і старших;

- довір"я і взаєморозуміння у стосунках;

- чесність, щирість мотивів вчинків;

- бажання творити добро.

Як видно з названих якостей, всі вони базуються на переживаннях, які повторюючись, при певних умовах пере-

творюються у стійке емоційне ставлення. В нашому дослідженні такими умовами є:

• організація діяльності дітей в соціально-педагогічних ситуаціях, які стимулюють розвиток і становлення гуманних якостей;

• організація змістової сторони виховного процесу, який базується на польській літературі;

• організація взаємодій інтересів і потреб дітей, дорослих і вчителів у виховному процесі.

Для здійснення експерементальної роботи були обрані різні школи, де робота проводилась на різному рівні, що дозволило зробити достовірні висновки й узагальнення. Анкетування, яке проводилось серед учнів та вчителів, доповнювалося іншими методами досліджень. Широко використовувся метод спостереження за педагогічним процесом, бесіди з учнями і вчителями, керівниками факультативів.

З метою виявлення стану і рівня сформованості гуманних якостей, проаналізовано біля 600 анкет учнів; 269 сценаріїв виховних заходів прорецензовано з метою визначення їх спрямованості на формування гуманного ставлення. Для виявлення доцільності і значущості таких сценаріїв визначено критерії: взаємозв"язок літературно-художнього матеріалу сценарію з цільовою установкою на розвиток гуманних якостей; яскравість і динамічність організованого дійства, спрямованого на пробудження емоційного сприйняття фактів; виявлення активності учнів у цілеспрямованому дійстві при реалізації його задумів і мети; передбачувана післядія. За цими показниками виявляли якісну характеристику виховного дійства і вчителі-практики, що дозволило нам виявити досить помітну відірваність більшої кількості сценаріїв від реального

життя /253 одиниці/; активність дітей у реалізації сценарію залежить від засобів активізації їх інтересу. Таким вимогам відповідає трохи більше третини сценаріїв. Що стосується пректованої післядії, то лише в одинадцяти відсотках сценаріїв простежувався цей компонент.

Протягом чотирьох років ми вели спостереження за поведінкою і стосунками учнів експеременталь них і контрольних класів. Застосовувався розроблений нами опитувальник, за допомогою якого було встановлено, що в цілому на вихідному етапі формування гуманного ставлення спостерігається виявлення учнями лише окремих гуманних якостей.

Фіксувались прояви таких гуманних якостей: доброзичливість, співпереживання, милосердя, турбота, повага. В результаті учні 1-3 класів були розподілені за рівневими показниками:

- низький рівень /репродуктивний/: відсутність розуміння смислу гуманістичних якостей, виявлення якоїсь із якостей є наслідуванням, невміння практично проявити їх;

- середній рівень /усвідомлений/: розуміння гуманних якостей в цілому, частково наявне бажання проявити ці якості, іноді проявляються ці якості в реальному житті;

- високий /творчий/: повне розуміння особливостей гуманних відносин, адекватність цьому розумінню поведінки учня в реальній ситуації.

При цьому мається на увазі, що кожен учень в принципі може піднятися до високого чи, принаймі, до середнього рівня, коли проявляється переконаність в неохідності гуманного ставлення.

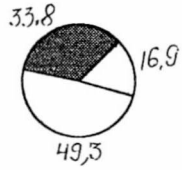
Учні молодших класів /Ек і Кк/ показали приблизно однаковий рівень готовності до виявлення гуманних якостей за умови, що раніше не здійснювалась спеціально організова-

на робота. У багатьох учнів виявлено досить слабке розуміння суті якостей гуманістичної особистості. Зведені дані представлені в діаграмі.

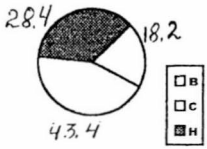
I класи

II класи

III класи

Нас також цікавила мотиваційна орієнтація на гуманні відносини та вчинки. Методом вибору запропонованих вчинків і мотивів за шестибальною шкалою учні здійснили їх рангування. В результаті на перше місце виходить мотив "Хочу бути завжди добрим /292 учня/, на друге - "бажання, щоб похвалили" /216 учнів/, і на третє - "бажання бути корисним іншим людям" /83 учня/. Ця тенденція чітко простежується у міркуваннях учнів третіх класів, висловлених у письмовій формі "Мій добрий вчинок і його мотиви /101 учень/.

Добре ставлення до людини	Співчуття	Хочеться зробити щось хороше	Через повагу до іншого	Мотиви не визначені	Не змогли навести приклад
25,7%	9,9%	19,8%	8,9%	11,9%	23,8%

В цій таблиці привертають увагу бідність мотивацій гуманних вчинків /11,8/ і масова відсутність розуміння таких вчинків і їх мотивів - 23,8%.

Цей факт не може не викликати тривогу вчителів і вчених.

Аналіз результатів дослідження на даному етапі вимагає від педагога: корекції змісту і форми виховної роботи, спря-

мованих на засвоєння учнями знань і умінь в галузі гуманних відносин; володіння вмінням вести школярів від пізнання мотивів гуманних вчинків і відносин до самовиховання, саморозвитку гуманних якостей; зосередження уваги та інтересу до проблеми гуманного ставлення у різних сферах їх життєдіяльності.

Другий розділ - "Дослідження ефективних педагогічних умов формування гуманного ставлення у молодших школярів у познавчальній діяльності" - містить теоретичне та експериментально підтверджене обгрунтування доцільності застосування цілеспрямованої виховної роботи в структурі позанавчальної діяльності молодших школярів, змодельованій у своїй основі на матеріалі художньої літератури.

Дослідження показали, що моделювання різновидів прогнозованої гуманної діяльності сприяє усвідомленню і гуманних якостей. Проте виявлено, що фактори, задані для моделювання /художня література, форми роботи/, повинні відповідати ряду умов, які сприяють ефективності даної роботи. Визначальною серед них є наближення змісту виховної діяльності до життєвого досвіду учнів, причому не обов"язково зумовлена тим, що школярі були свідками чи, навпаки, зовсім *не* знали про подібні гуманні чи антигуманні вчинки в реальному житті.

Для моделювання сценарію виховного дійства ми пропонували такі твори художньої літератури, в яких можна було спостерігати і аналізувати яскраво виражені гуманні чи антигуманні вчинки, відносини літературних персонажів або ж певні ситуації, в яких різні герої поступають по-різному, що вимагає від школяра самостійного судження, висновку, оцінки їх дій.

Спираючись на теоретичне положення, викладене у працях С.Русової, В.О.Сухомлинського, Н.Й.Волошиної, Л.І.Козубенко, О.В.Киричука, Д.Наконечної, Т.І.Ільїна та багатьох інших, ми схиляємось до думки, що важливим фактором у формуванні гуманного ставлення є художня література, яка з 1946 року стала об"єктом уваги і польських педагогів як засіб виховання. При цьому варто зазначити виявлення особистісного її сприйняття, а не соціального, яка проявляється лише у процесі пізнання художнього твору, у спілкуванні з ним, що змушує більш творчо підходити до духовного і морального аспектів спілкування.

Під час експертної оцінки по інформованості учнів про гуманізм, гуманні якості ми визначали його джерела. В результаті на перше місце поставлено книги, кінофільми: 1 клас - 48,3% учнів; 2 клас - 41,9%; 3 клас - 43,4%; на другому місці - вчитель і сім"я: 1 клас - 29,2% учнів; 2 клас - 30,1%; 3 клас - 51,4%. При цьому ми вважаємо за доцільне органічно поєднати педагогічний вплив на учня при включенні у цей процес домінуючого засобу - художню літературу, гуманістичні особливості якої можуть проявлятися в читанні текстів, сценічному втіленні, інсценівках, літературних іграх, вікторинах і змаганнях, літературних ранках і усних журналах, оскільки " духовне життя дитини повноцінне лише тоді, коли вона живе у світі гри, казки, музики, фантазії творчості" /В.О.Сухомлинський/. Ці форми розглядаються нами як проміжний етап від "життя героя" до життя і поведінки особистісних, від наслідування кращих рис дійових осіб до бажання "приміряти" ці якості до себе.

Оптимальність форм виховної роботи по вихованню гуманних відносин допомогли нам виявити відповіді вчителів на анкету:

1. Як Ви визначаєте зміст позакласної роботи у процесі формування гуманного ставлення?

2. Які форми роботи і види діяльності учнів найбільше сприяють вихованню гуманного ставлення?

3. Як Ви поєднуєте позакласну роботу з іншими видами діяльності учнів по їх гуманному вихованню?

4. Назвіть основні засоби емоційного впливу на школярів у виховному процесі по формуванню гуманних якостей?

Відповіді свідчать, що переважна більшість вчителів /52 із 96/ не проектують заздалегідь спеціальних виховних заходів по вихованню гуманних якостей, а лише звертають на них увагу під час відповідної ситуації; 56% респондентів стверджують, що найчастіше у виховній роботі використовують художню літературу як засіб емоційного впливу.

З цією метою проаналізовано 118 позакласних заходів і виявлено, що художня література використовувалась порізному; у перших класах 14.7%; у других - 25.3%, у третьому - 56%. Як бачимо з дорослінням дітей різко зростає використання художніх текстів і урізноманітнюється їх зміст. При цьому учні не завжди правильно тлумачать ті гуманні якості, які виявляються під час пізнання тексту. Так, із 231 учня за п"ятьма визначеними параметрами дала правильну відповідь незначна кількість учнів: доброзичливість - 38 учнів, співчуття - 29, милосердя - 45, турбота - 58, повага - 39. І ці якості діти проявляли хоча б один раз по відношенню в основному до рідних чи близьких друзів.

Під час розроблення структури формування гуманного ставлення молодших школярів було вирішено такі важливі питання:

- процес засвоєння знань, умінь і навичок перетворювався для кожного учня в приємну і реально корисну справу

завдяки включенню його у всі етапи виховного процесу і де проявлялися його реальні переживання;

- педагог "вів" молодшого школяра від пізнання мотивів вчинків, діяльності до самовиховання, самореалізації;

- увага дитини зосереджувалась на проблемі гуманного ставлення в широкому і вузькому розумінні цього слова.

Для успішного здійсненя формуючого експеременту було роз"вязано такі завдання:

1/ перевірено експериментальним шляхом, якою мірою спрямованість процесу формування гуманних відносин молодших школярів оптимізує засвоєння і усвідомлення необхідних гуманних якостей;

2/ з"ясовано, що за умови наявності взаємозв"язку мотивів дитини, вчителя і особливостей дійсності активізується реальне виявлення гуманних якостей;

3/ розроблено і перевірено в дії "банк" різноманітних за змістом і формами оптимальних варіантів сценаріїв виховних дійств, які поєднують загальновиховні цілі і гуманізацію життєдіяльності дитини з урахуванням змін у формах роботи, зростаючої складності змісту і цільової установки на післядію.

При цьому завдання вирішувалися на основі результатів наукового і практичного дослідження, що передбачало:

- активізацію позитивного ставлення молодших школярів до сутності гуманних якостей;

- вибір реальних ситуацій, які потребують від учнів виявлення гуманних якостей;

- створення умов для оцінки і самооцінки діяльності і вчинків школярів.

На першому етапі при формуванні розуміння сутності компонентів у структурі гуманного ставлення нами було ви-

користано зміст сценарію /як під час підготовки, так і при впровадженні в дію/ для виявлення впливу літературного матеріалу на осмислення і розвиток гуманних якостей.

Враховуючи вікові особливості дітей молодшого шкільного віку /незначний запас знань, підвищене емоційне ставлення до інших, імпульсивність у стосунках, несформованність корекційних умінь і водночас прагнення до самооцінки тощо/, ми визначили певні шляхи, засоби і прийоми формування першооснов розуміння гуманного ставлення:

- проведення бесід на моральні теми, робота з текстами, уривками з художньої літератури, відібраних для конкретних сценаріїв, створення характеристики дійових осіб і оцінювання їх вчинків, самостійна мотивація вибору літературного твору для сценарію;

- використання методів створення соціально-педагогічних ситуацій /пізнавальних, оцінних, альтернативних/ з цільовою установкою на розширення знань, норм взаємовідносин; вибір варіанту поведінки; оцінювання як власних, так і чужих вчинків.

- використання методу включення дитини в реальну дію.

Велика кількість художніх текстів, використаних під час підготовки сценаріїв з учнями молодших класів, дозволила допомогти глибше усвідомити суть відносин. Включаючи до сценарію твори С.Гроховляка "Молитва", М.Романовського "Волшебные очки", Я.Бжехви "Была себе Пчела-Шахрайка" та ін., ми одержували різні відповіді і думки щодо їх сприйняття, але не було жодного випадку, щоб діти не помітили у вчинках героїв позитивних якостей, уваги, турботи, співчуття, допомоги, ласки, тривоги, радості та інше.

На другому етапі роботи ми виходили із того, що одним із ефективних засобів активізації гуманного ставлення молодших школярів є сформованність мотоваційної позиції, сутність якої полягає у розвитку емоційно-інтелектуальної ативності дитини у спеціально створеній соціально-педагогічній ситуації.

Для зміцнення виявлених умінь було засновано ігри різного типу, в яких потребувалось виявлення певних гуманних якостей: "Ранок у моєму будинку", "Ріка розлилась", "В гостях у бабусі". "В гостях у друзів", "В нашому під"їзді". В кожній грі пропонувалось кілька варіантів поведінки, з яких потрібно було вибрати один і виконувати його.

Особливим успіхом корисувались ігри, в яких відразу проявлялись результати дії дитини: гра "Мамин день", "Почесний гість", Магічне люстерко", створи загадку, "Мій новий друг," інсценівки, тести /вербальні, зорові і звукові/.

На третьому етапі формуючого експеременту здійснювалося включення молодших школярів в реальну дію з чіткою цільовою установкою на розвиток гуманного ставлення: засідання клубу "Пізнай себе", "Лицар", "Знавці добрих справ", літературні ранки для шкіл опікунчих "Людина серед людей", творчі колективні справи "У світі добрих слів", "Поле творчості", "Таємний містер Х", "Янек-Саморобкін у дорозі", Ательє лісових карнавальних мод /для дітей сиріт/.

Включення вихованців у різні спроектовані і реальні ситуації сприяють усвідомленню понять, виробленню уміння оцінювати чужі і власні вчинки і визначати особистісне ставлення до них; крім того, розвивають фантазію, вміння ідентифікувати себе з певною роллю, аргументувати свою позицію, розвивати культуру мовлення, тощо.

Порівняння результатів контрольних і експерементальних класів свідчить про ефективність розроблених структур і змісту виховної роботи, що переконує у достовірності наших наукових передбачень і успішної реалізації їх завдань. Таблиця, представлена нижче, дозволяє порівняти рівні сформованності гуманних якостей молодших школярів у позанавчальній діяльності, змодельованій на основі широкого використання художньої літератури. Показники свідчать про явне зміщення рівня сформованості цих якостей до середнього і високого рівнів.

Результати аналізу знань і вчинків, що характеризують рівень сформованності гуманних якостей /у відсотковому вираженні/

Класи	Характерні параметри і рівні виявлення гуманних якостей														
	Доброзичливість			Співчуття			Милосердя			Турбота			Повага		
Перші															
ЕК	40,5	45,9	13,6	43,8	44,3	11,9	48,5	45,5	6	59	41,1	7	44	43	13
КК	13	51,3	37,7	17	39	44	19,3	63	17,7	24	48	26	30	24,3	14
Другі															
ЕК	52	42,8	5,2	51,6	33	15,4	58,3	36,4	5,3	60	35,8	4,2	58,4	41,6	-
КК	14,2	49	38,8	20	389	41,2	21	59,6	19,4	29	59	12,1	24,3	71,9	38
Треті															
ЕК	53,4	43,4	3,2	57,9	36,1	6	73	27	-	76	23,4	-	65,9	315	2
КК	13	51,3	37,7	17	39	44	19,3	63	17,7	24	48	26	30	24,3	14

Проведене дослідження дає змогу сформулювати ряд теоретичних і практичних висновків стосовно особливостей формування гуманного ставлення молодших школярів у позанавчальній діяльності:

1. Першоосновою формування гуманного ставлення є засвоєння школярами понять і особливостей гуманних якостей шляхом проникнення в суть і характер гуманних вчинків літературних героїв.

2. Ефективність формування гуманного ставлення досягається за умови дотримування ряду психолого-педагогічних засад:

• поетапне формування свідомої гуманної діяльності учнів шляхом пізнання мотивів вчинків літературних персонажів, вираження особистісного ставлення до їх вчинків, активізації мотивації особистісних гуманних вчинків і "ведення" педагогом школяра від пізнання мотивів гуманної поведінки до самовиявлення її;

• функціонування "набору" організаційних форм гуманістичної діяльності, які забезпечують усвідомлення учнями знань і особливостей гуманних якостей і вчинків;

• органічність педагогічної допомоги в реалізації внутрішньої сформованої потреби виявлення гуманного ставлення;

• актуалізація гуманних якостей школярів шляхом включення їх у змодельовану і реальну діяльність, створення емоційної атмосфери, в якій кожен вихованець добровільно включається в діяльність, де потребується виявлення гуманних якостей.

3. З метою організації цілеспрямованої роботи по формуванню гуманних якостей використана педагогічна структура, яка включає особистість вихованця, виховні цілі, зміст виховання, модель організації самого процесу, для якої притаманні такі ознаки: керованість, цілеспрямованість, особливий зміст, форми, жанри та види діяльності дітей.

4. Основною умовою реалізації багатогранних цілей у цьому процесі є створення і впровадження сценаріїв виховних дійств, змодельованих на матеріалах польської художньої літератури і на основі розроблених педагогічних критеріїв

/взаємозв"язок літературного матеріалу з цільовою установкою, яскравість, динамічність, наявність засобів активізації гуманних якостей і цільової діяльності та прогнозована післядія/.

5. Проведений експеримент дозволяє стверджувати, що до найбільш ефективних форм роботи можна віднести: бесіди на моральні теми, аналіз і коментар текстів, ігри-мандрівки, ситуативні та сюжетно-рольові ігри, вибір рис характеру людини, розмови-загадки, засідання клубів, літературні ранки, різноманітні КТС, цикл змагань, участь у реальних справах дитячих ательє і в традиційних польських святах і подіях /День мами, День бабусі, День подяки, тощо/.

6. Для аналізу якості сформованності готовності молодших школярів до гуманного ставлення розроблено критерії /наявність емоційного інтересу до гуманних якостей, знання суті понять, наявність мотивації, виявлення гуманних якостей в реальній дії/ та визначено рівні /низький - репродуктивний, середній - усвідомлений, високий - творчий/.

7. Теоретичний і експерементальний матеріал підтверджує висунуту в дослідженні гіпотезу.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів поставленої проблеми. Подальшої розробки потребує вивчення особливостей емоційної регуляції гуманістичної поведінки молодших школярів в умовах неформальних соціальних груп; взаємозв"язку навчально-виховної і позанавчальної роботи; взаємодії вчителя і батьків; особливостей впливу різних видів мистецтв на розвиток гуманних якостей та ін.

Зміст дисертації висвітлено в таких публікаціях:

1. Роль учителя в структурі виховання гуманних відносин школярів /Творча особистість вчителя. Проблеми теорії і практики, - К.: МО України, УДПУ ім. М.П.Драгоманова. - 1997. - С.72-75.

2. Аукціон літературних знань /Молодь і дозвілля. - К.: Мінмолодьспорт України, НДІ проблем молоді, 1996, вип.II. - С.126-129.

3. Слідами античних літературних героїв /Молодь і дозвілля. - К.: Мінмолодьспорт України, НДІ проблем молоді, 1996, вип.II. - С.126-132.

4. Етикет і ми /Молодь і дозвілля. - К.: Мінмолодьспорт України, НДІ проблем молоді, 1996, вип.II. - С.147-153.

5. Формування гуманного ставлення молодших школярів в умовах тимчасового колективу /Технологія виховання школярів в умовах позанавчальної життєдіяльності. Проблеми теорії і практики /За ред. проф. А.Й.Капської. - К.: МО України, ІЗМО - 1997. - С.49-56.

ЯсякевичГ.Я Формирование гуманних отношений школьников во внеучебной деятельности.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01. - теория и история педагогики. Украинский государственный педагогический университет им. М.П.Драгоманова. Киев, 1997.

В результате исследования теоретически обоснованы предпосылки, воспитательные возможности внеучебной деятельности, смоделированной на материале художественной литературы и выраженной в форме сценариев, как средства формирования гуманных качеств, а также определены показатели диагностики уровня сформированности гуманных отношений воспитательного действия.

Разработаны, эксперементально проверены содержание и процедура поэтапного формирования гуманных отношений младших школьников в условиях внеучебной деятельности.

Jasiakiewich Grazyna. Formation of the humane relations of the schoolboys in out of training of activity.

The dissertation for scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences on speciality 13.00.01. - theory and history of Pedagogics. The Ukrainian Pedagogical University named after M.P.Dragomanov. Kiev, 1997.

In result of researches thepreconditions, educations of an opportunity out training of activity, simulated on a material of the art literature and expressed in the form of the scripts are theoreticaly reasonable, as the means of formation of humant gualities, and also are certain /determinated/ parameters of a level perfekting of the humane attitudes /relations/ and criteria of pfrfmeters of diagnostics of a level perfecting of the humane

attitudes /relations/ and criteria of guality of the scripts educations of actions.

Trained to perfection, are experimentally cheked the content and procedure out of training on stage of formation of the humane relations of the younger schoolboys in conditions out training of activity.

Ключові слова: гуманні якості, гуманні відносини, позанавчальна діяльність, сценарій виховного дійства.